

Психологията е наука за човешките отношения, за невидимата душевност на личността и за видимата изява на тази душевност в поведението и общуването. Психологията изследва три групи психични явления :

- **съзнателни** -мисли, усещания, желания, емоции – т.нар. интроспекционизъм
- **несъзнателни** - сънища, навици, инстинкти, предразсъдъци -т.нар.психоанализа
- **поведението** - взаимоотношения, жестове, мимики-т.нар. бихевиоризъм.

Човекът, разкрива своята психика и личност в действията, делата, обноските и постъпките си, в продукта на дейността и творчеството си. Според една древна китайска поговорка “Душата няма тайни, които поведението да не разкрие”.

Образованието е обществена форма за социализация, а възпитанието и обучението най-общо се определят като педагогическа дейност и единството им се кодира в учебното съдържание на учебните предмети в рамките на една или друга образователна система. Да проучваме ученика в процеса на педагогическо действие и общуване и да му влияем психически и възпитателно, като го проучваме е задължение на всеки един педагог, като идеалната цел пред всички е създаването на хармонични личности. Според Пол Вайнцвайг “Хармонията е златната среда между противоборството и покорността.”. Всеизвестно е , че хармонията у човека увеличава творческия му потенциал и му открива простор за коопериране и сътрудничество с други личности.

Всяко знание и опит се постигат предимно чрез общуване, следователно единството между обучение и възпитание се постига най-пълно в педагогическата практика, като взаимодействие между учител-ученик, възпитател-възпитаник. По своята същност общуването / комуникацията / представлява свързване или приобщаване.Тя е израз на уникалното междуличностно общуване.Комуникацията е обмен на информация, което спомага за сближаването и разбирането между хората.Тя бива вербална / общуване чрез думи / и невербална / общуване чрез жестове /.

Осанката, мимиките и жестовете са първите неща, които забелязваме у хората.Съвременният човек обича да оглежда и да бъде оглеждан, но този оглед е твърде повърхностен и е твърде далеч от дълбокия и траен интерес.Това е интересът, който обсебва изследователите и творците. Дълбокият и траен интерес

няма нищо общо с припламващото любопитство, което безуспешно се противи на скуката.

Жестовите са една малка част от онова с което ни впечатляват другите при нашето общуване. Твърде бързо забелязваме претенциите, темперамента, сговорчивостта или агресивността.

Според характера на взаимоотношенията между учител и ученик обучението бива **предметно-ориентирано**

т.е. обучение ориентирано към знанието, където учителя е основен преносител на информация и активно регулира процеса на учене, а ученето е дейност на ученика, като оценяването на резултатите се осъществява предимно от учителя чрез сравняване с “външни” норми и критерии зададени в държавни стандарти за знания и умения, и

лично-ориентирано

т.е. обучение ориентирано към личността на ученика, където учителя и ученика са равностойни партньори, еднакво отговорни за резултатите от съвместната си дейност, като главната цел на това обучение не е формиране на личността, а създаване на условия за изява и саморазвитие на личността на всеки ученик, като ученето е дейност на ученика, дискретно управлявана от учителя и ученикът активно саморегулира процеса на учене. Ученикът сам избира и преформулира първоначално избраната от учителя цел, а оценяването на резултатите се осъществява чрез сравняване с “вътрешни” норми и критерии т.е. с предходни постижения на ученика или с актуални постижения на съучениците му.

За постигане на оптимални резултати на поставените педагогически цели подчинени на една обща цел / идеална педагогическа цел / в обучението, респективно във възпитанието е необходимо да се намери подходящият подход. Подходът в обучението / възпитанието / е норма, изградена върху водеща идея и свързани с нея принципи за “приближаване” към зададена идеална педагогическа цел. Има два вида подход: **проблемен-**

при който учениците осъществяват познавателен преход от незнание към знание, от проблем към решение, от въпрос към отговор / водещи са принципите за активност, съзнателност и системност / и

евристичен-

при който учениците осъществяват познавателен преход от знание към незнание, от решение към проблем, от отговор към въпрос / водещи са принципите за избор на индивидуална образователна траектория, първичност на образователната продукция на ученика и др./.

В действителност двете дейности /образователна и възпитателна / са неотделими една от друга, въпреки, че се различават според целите си. Обучението цели развитие и саморазвитие на обучавания субект ,а възпитанието цели развитие и саморазвитие на личността на възпитавания.

Основни понятия в психологията на възпитанието са:

- **хармонична личност** ;
- **формиране на личността** - процес на изграждане на сложни психически новообразувания и социално значими качества на човека, осигуряващи му психическо саморегулиране ;
- **възпитаемост** - възприемчивост, чувствителност на човека спрямо възпитателни и самовъзпитателни въздействия, чрез което се постига непрекъснатото усъвършенстване на качествено развитие на поведението ;
- **социална ситуация на развитието** - въведено от Л.Виготски - особено съотношение от вътрешни процеси и външни условия, типични за всеки възрастов период ;
- **рефлексия** - размишление, самонаблюдение, самоизучаване, анализиране на собствени мисли, преживявания или отзвук, процес на отразяване, оглеждане ;

Рефлексията бива интелектуална - движение на мисълта в процеса на търсене на решения, подборане на знания с оглед успешно изпълнение на дадена дейност и

личностна - осмисляне от субекта на самия себе си не само като действащ, решаващ дадена

задача, но и като цялостна личност, осъзнаваща основанията на собствените действия и взаимодействия, реализиращата се и развиващата се индивидуалност ;

- **рефлексивност** - способност за самопознание и самокритично отношение на човека към себе си, благодарение на което той може да се самоконтролира и самоуправлява, непрекъснато да се развива и самоусъвършенства .

Теорията за рефлексията може да бъде използвана за целите на педагогическата практика, ако функцията на тази теория се изпълнява от подхода в обучението. В основата на рефлексивния подход е заложена идеята, че ученикът има потенциал да осъзнае себе си и аспектите на своя живот, което го "приобщава" към хуманистичните подходи в образованието, чиито представители са Маслоу, Бюлер, Роджърс, Франкъл. Според тяхната философия, човек е свободен и добър по природа и всеки притежава уникален творчески потенциал, който трябва да бъде реализиран, като сам трябва да открие проблемите, ценностите и целите си.

Психолозите хуманисти и акмеолози са утвърдили пет основни закона за човешката същност:

- Човекът като цялостно същество е повече от сумата на своите съставлящи.
- Човешкото битие се разгръща в контекста на човешките отношения.
- Човекът осъзнава себе си.
- Човекът има избор.
- Човекът е обърнат към бъдещето си, в живота му има цел, ценности и смисъл т.е. човекът е интенционален.

Водеща идея в **личностните подходи** е тази, че позитивната човешка същност е потенциално зададена, но не се управлява от външни сили и не се мотивира от вън. Стремежа към актуализация и самоактуализация е главната вътрешна движеща сила на живота изобщо.

Според Е. Маслоу самоактуализацията е всепоглъщащо преживяване, в което човек се осъществява като Човек, като критерий за осъществяване на акта самоактуализация е постигането на "пиково преживяване". Самоактуализацията е стремеж на личността към самовъплъщение, към "пълно използване на талантите, способностите и възможностите". Да се самоактуализира човек, означава сам да достигне върховете на своя духовен и творчески потенциал, като при това съзнателния избор на цели се осъществява в проблемни ситуации. Самоактуализацията е движение от преходни и нереални проблеми към реални проблеми при което личността се самоусъвършенства. Отказите от усилия за решение водят личността до деградация или до патология.

Маслоу формулира "същностната, човешка, хуманистична цел" на обучението и

възпитанието - да се помогне на човека да стане толкова добър, колкото е способен да бъде, което изисква създаването на благоприятна образователна среда, в която ученика може да осъществява съзнателен избор на цели и да избира пътища за тяхното постигане.

Според К.Роджърс човекът е активно същество, чийто най-важен мотив е вродената му тенденция за актуализация т.е. стремежът му да реализира човешкият си потенциал с цел съхраняване живота и саморазвитието на личността му или казано с други думи актуализация на своето "Аз". Условието за успешна самоактуализация са приемането на вярата в себе си и позитивните човешки отношения, особено отношенията със значимите "други". Ключова роля за развитието на личността има "Аз-концепцията", която е система от самовъзприятия, представи и оценки на човека за самия себе си. "Аз-концепцията" възниква на основата на взаимодействие на индивида с обкръжаващата го социална среда. Развитието на тази концепция е процес на преодоляване на дисонанса между субективния опит и "Аз-концепцията", хармонизирането на отношението между Реалното "Аз" / това, което човекът е / и Идеалното "Аз" / това, което човекът желае да бъде /.

На основата на "Аз-концепцията" Роджърс изгражда и "подход, центриран към ученика" в обучението, като основното в този подход е "освобождаването" на личността от външното формиращо въздействие и "преместването" ѝ в сферата на междуличностното взаимодействие.

Условието за стимулиране самоактуализацията на личността са:

- среща с проблемите т.е. осъществяване на проблемно обучение ;
- конгруентност на учителя т.е. учителя трябва да бъде такъв, какъвто в действителност е ;
- приемане на емпатийно разбиране т.е. учителят приема ученика такъв, какъвто е ;

- осигуряване на ученика на подходяща информация.

Проблемът за самоактуализацията и самореализацията включва в себе си и проблема за рефлексията, т.к. всеки поглед на субекта върху самия себе си като обект на познание актуализира личностната рефлексия.

Рефлексията е ключов механизъм и за екзистенциалните подходи т.к. през цялото си съществуване човек търси смисъла на своя живот и собствената си идентичност, което спомага за обръщането му към собственото “Аз” и взаимодействието му със “Света”. Водещата идея на рефлексивния подход в хуманистичната психология е тезата, че човекът е рефлексивна система т.е. неговото поведение се обуславя не от външни фактори, а от субективните му представи за тези фактори, за другите участници в ситуацията и за техните субективни представи.

Според хуманистичните психолози човек притежава безброй възможности за себerealизация – според тяхната философия личността е свободна и отговорна за своята съдба, а хората са добри по рождение, следователно уникалността и творческия потенциал са присъщи на всяко човешко същество.

Маслоу създава йерархически модел на човешките потребности, които всяко човешко същество се стреми да удовлетвори, а именно:

- физиологични потребности ;

- потребност на физическа и психическа сигурност ;

- потребност на обвързаност и причастност към някаква социална общност ;

- потребност от одобрение и уважение ;

- потребност от творческа самореализация ;

- потребност от философско и религиозно осмисляне на живота.

Съществуват два вида субекти – **рефлексивни** т.е. действащи съобразно предварително систематизирана информация за своите потребности, цели и възможности, както и за потребностите, целите и намеренията на другите субекти и **нерефлексивни**.

В рамките на рефлексивния подход чрез активизиране на личността и диалоговата рефлексия се търсят необходимите условия за постигане на взаимно доверие, емпатийно разбиране и продуктивно взаимодействие между субектите.

Акмеологията изучава условията при които се постигат високи професионални и житейски успехи, като се интересува и от необходимите оптимални условия водещи личността на младия човек до позитивни преживявания и приятни състояния с цел подпомагане саморазвитието на индивида като субект, като личност и като индивидуалност.

Според хуманистичната психология и акмеологията “Ученикът има потенциал да осъзнава себе си и аспектите на своя живот”.

Шарлоте Бюлер е представител на хуманистичната психология.Тя смята, че истинската същност на човека се изразява в неговите цели, намерения и мечти.Бюлер разглежда пет последователни етапа в развитието на личността :

I етап - е от раждането до 15 година, когато детето живее безметежно и няма изграден Аз-образ и не е способно да прави реална самооценка на своите решения и действия ;

II етап – е юношеството, което продължава до 20 год.възраст.Тогава младият човек за първи път ясно осъзнава своите потребности, умения и страхове.Аз-образът и самооценката на всяка отделна личност придобиват завършеност и характерност ;

III етап – от 20/25/ до 40/45/ год.възраст и се нарича зрелост.Според Бюлер това е най-богатият и ползотворен период в човешкият живот. Зрялата личност има изграден стабилен характер и си поставя реалистични цели в своя личен и обществен живот ;

IV етап – от 45 до 65 години - късна зрелост. Личността прави своята житейска самооценка и равносметка ;

V етап –започва след предел 65-70 години.Тогава някои хора окончателно изоставят предишните си амбиции и цели, но мнозина от тях се опитват да придадат смисъл и завършеност на своето съществуване.

Жан Пиаже разработва цялостна теория за развитието на мисленето и езика.Той открива четири стадия в интелектуалното развитие на личността :

I стадии – сензомоторна интелигентност - от 0 до 2 години. Детето опознава света чрез своите сетивни / сензорни / усещания, както и чрез повтарящи се движения / моторни реакции / .

II стадии – пред-операционен стадии – от 2 до 7 год. Мисленето е интуитивно, нелогично и субективно. Пиаже определя това мислене като егоцентрично т. к. детето не може да разбере, че всеки човек има своя собствена гледна точка спрямо света . Тъкмо в тази / предучилищна / възраст се наблюдават първите наченки на съзнателна рефлексия.

III стадии – стадии на конкретните мисловни операции – от 7 до 11-12 год. Мисленето вече не е субективно и егоцентрично.Детето вече умее да сравнява и класифицира заобикалящите го вече предмети.То вече решава проблемите си на мисловно равнище, без да прибегва до проби и грешки, но истинското абстрактно мислене се проявява едва

по време на четвъртия стадии. В начална училищна възраст детето разкрива границите на своите възможности да се самообучава чрез изследване на отношението "Аз-Аз".

IV стадии – формално-логическите операции - след 11-12 год. Юношата вече може да използва общи понятия и логически хипотези, които са характерни за истинското абстрактно мислене. В периода 10 – 15 година , така наречения кризисен период , е периода в който започва да се формира насочеността на детето към саморазвитие. Сега подрастващият започва да експериментира със своите възможности в разнообразни предметни дейности и в социални взаимодействия. В средна училищна възраст главна движеща сила на всички страни на психичното развитие на индивида става рефлексията .

Заедно с натрупването на нови знания се развиват механизмите на обработка на информацията-усъвършенства се метапознанието. Формира се хипотетико - дедуктивното мислене т.е. съдържанието на конкретните предметни операции се запазва, но изказванията са вече логически построени .

Абстрактното мислене вече е рефлексивно т.е. индивидът може да осъзнава пълноценно процесите на собственото мислене, а това оказва влияние върху анализа и оценката на собственото "Аз" и на собствените отношения . Протичат процеси на личностно израстване . Възниква " чувство за зрялост " , което се изразява в силен стремеж към самостоятелност и независимост . Индивидът изследва себе си чрез съпоставяне на собственото възприемане на "Аз-образа"с представите за това как го възприемат другите - съученици, учители, родители, приятели .

Рефлексивният анализ на собствената личност може да протича твърде болезнено за подрастващия, независимо дали самооценката е реалистична или нереалистична . Поради повишената самокритичност и склонността да преувеличава недостатъците си подрастващият може да прояви негативно отношение към своята личност, да преживее такива състояния на гняв, страх, неудовлетвореност, че изграждането на "Аз-концепцията" да бъде неравномерно и неустойчиво. За позитивна и устойчива "Аз-концепция" е необходимо психичната енергия на личността да се насочи към неутрализация на психичното напрежение и към саморазкриване на нови потенциални възможности.

В този възрастов период /11 – 13 год./ най-силна е потребността от общуване с

връстници. Търсенето на собственото “Аз” се осъществява чрез саморазкриване на чувства, чрез обмяна на мисли предимно с връстниците, а не с родителите .

В училище подрастващите се учат както да отстояваме своето мнение и ценности, така и да приемат и зачитат чуждата позиция. Налага им се да усмиряват своите амбиции за лидерство, да се учат на търпение и толерантност, защото животът в обществото го изисква . Всеки един от тях би предпочел да ограничи себе си, ако това му гарантира, че останалите няма да му се натрапват и да му налагат собствените си възгледи . Младите хора в училищна възраст понякога се чувстват отхвърлени, ненужни и малоценни . Това усещане се поражда най-вече от факта, че те преживяват своите първи разочарования от хората - съученици, учители, приятели, а понякога и родители .

Училището е това пространство, в което на подрастващите им се налага да опознават и да се съобразяват с различията и противоречията между тях и останалите т.к. семейството и домът представляват един познат свят, в който изненадите са рядкост и в който децата се чувстват достатъчно защитени т.к.там те могат да бъдат самите себе си. Ученикът се стреми “да излезе извън рамките на училището”, да защити своето място в обкръжаващата го социална среда . Учебната дейност и значимостта ѝ отстъпват на заден план, а влиянието на социалната среда има огромно значение върху цялостното психично развитие на индивида .

Този възрастов период / около 13-та година / е много подходящ за педагогическо въздействие . Ето защо за организиране на ефективно обучение / възпитание / учителят / възпитателят / трябва много добре да познава и да се съобразява както с възрастовите, така и с индивидуалните особености на учениците / възпитаниците / си.

Тук рефлексивният подход трябва да предложи възможности за засилване на положителните ефекти и за намаляване на негативните ефекти от педагогическото въздействие, като активизира рефлексията на учениците с цел проявяването ѝ като вътрешна предпоставка за удовлетворяване на потребността на ученика от самопознание и самоактуализация .

Рефлексивният подход трябва да създава подходяща образователна среда , в която ученикът може успешно да осъществява себевъзприемане, себенаблюдаване, себеописание , за да се достигне до самоактуализация - не само в училище, но и в живота изобщо.Следователно единният педагогическия процес в училище трябва да

протича в такава образователна среда, която да осигурява удовлетворяване на другите много важни потребности на личността, а именно :

- от безопасност / стабилност, ред / ;

- от обич и принадлежност / семейство, приятели / ;

- от уважение / самоуважение, признание / .

В юношеска възраст / от 15-16 до 19-20г./ рязко намалява нуждата от родителско внимание. Като се противопоставят на родителите си, юношите утвърждават увереността си в своята самостоятелност . Това е важен етап за развитие на умствените сили и за формиране на индивидуален стил на умствена дейност . Увеличават се индивидуалните различия между учениците . Установено е , че точно в този период се изгражда вътрешната позиция на личността - системата от потребности, ценности и мотиви на поведение. Това е мощен фактор, който определя активността на юношата и регулира неговото отношение към света, към другите хора и към самия себе си . През този етап завършва първичната социализация, постига се социална и личностна самоопределеност. На преден план излиза стремежа за самопознанието чрез познанието и оценката за “Другите”, изграждат се реалистичен “Аз-образ” и адекватна “Аз-концепция”. Всичко това води до намаляване на импулсивността на действията и постъпките, в мотивите вече доминират аргументите и предвижданията за последствията от приетите решения . Самокритичността не е толкова негативна, а емоционално-ценностното отношение към себе си става по-спокойно и предимно позитивно, достатъчно автономно от отношенията и от оценките на “Другите”, от всякакви ситуативни влияния. Юношата осъзнава необходимост за сътрудничество и за близост с други хора - изпитва необходимост от близки приятели, с които да споделя интимни чувства, мисли и преживявания, а също и открива дълбоката си вътрешна връзка и единство със значимите “Други”.

На този етап от развитието на личността рефлексивния подход трябва да предлага на ученика разнообразни дейности за оценяване в морален план на реални и на въображаеми познавателни или комуникативни ситуации с цел осъзнаване и оценяване ценността на знанията за света, за значимите “Други” и за собственото “Аз”.

За реализиране на идеалната цел, рефлексивният подход насочва към изява в обучението на четири личностни свойства на субектите, като се съобразяваме с принципите за **активност, съзнателност, рефлексивност и толерантност.**

Активността е способ за организация на живота, за регулация и саморегулация на потребности, способности, отношения и др. т.е. самоизразяване в поведението, в действията и в общуването, при който способ се съхранява автономността на индивида и се постига неговата субективност или казано иначе, активността е психично свойство за отразяване на действителността и способността да се реагира на външни въздействия, съобразно определени потребности и мотиви.

Различават се два вида активност – външна / моторна, двигателна / и вътрешна / вербална, интелектуална, емоционална, сензомоторна и пр./, както и две равнища на активност –репродуктивно и продуктивно, а интензивността на активност в учебната дейност / ниска, висока, средна/ се измерва в зависимост от въздействието на външни и вътрешни фактори.

Принципът за активност се основава на единството на дейност и съзнание , т.е. формирането на качествата на личността чрез дейността .

Целта е да се провокира разгръщането на “енергийния потенциал” на учащия се и да се утвърди активността като негова основна черта .

В процеса на обучение този принцип се проявява в две форми - като норматив за дейността на учителя и като норматив за дейността на ученика, като пред учителя стоят конкретни задачи:

1. избира учебното съдържание, с което да моделира различни равнища на активността на ученика ;
2. избира учебни действия, които да пораждат положителни мотиви за учене, за да стимулира интереса на ученика ;
3. прилага методи и техники на обучение, които да превръщат потенциалната активност на ученика в актуална активност ;
4. поддържа добри социални отношения, които да създават положителен емоционален фон за общуване.

Специфично изискване на този принцип е съчетаването на два вида интелектуална активност - адаптивна и неадаптивна.

Когато активността на личността осигурява съответствие между цел и резултат, се говори за адаптивна активност. Когато личността си поставя допълнителни "външни" цели, надхвърлящи обхвата на целите поставени в конкретна проблемна или зададена ситуация, се проявява неадекватна активност. Последната се предизвиква при наличие на алтернативни избори в творческия процес или в рискови ситуации т.е. когато личността се самополага и като субект, и като обект на познание, като по този начин се активизира личностната рефлексия .

Съзнателността е целенасочено познавателно отношение на субекта към света, но в същност познавателното отношение е насочено към съдържанието на собственото съзнание. Съзнателността е психично свойство, което "изразява единството между емоционално-волевата, интелектуалната и поведенческата сфера" на съзнанието на личността . В учебната дейност съзнателността се проявява в процеса на разбиране защо трябва да се учи, какво трябва да се учи, как трябва да се учи и какво се получава в крайна сметка като резултат.

Принципът за съзнателност се основава на единството на дейност и съзнание и формирането на личностните качества чрез дейността .

Целта

е да се обогатява ценностно-смиловата сфера на личността на ученика и да се утвърждава съзнателността като положителна черта в неговата личност.

Принципът на съзнателност също се проявява в две форми - като норматив за дейността на учителя и като норматив за дейността на ученика, като сега пред учителя стоят следните конкретни задачи:

1. формулиране на адекватни и актуални цели на обучение ;
2. избор на учебно съдържание и учебни действия, предизвикващи "вътрешна" мотивация за учебна дейност и общуване у ученика ;
3. ориентиране на ученика към самостоятелен избор на система от модели и средства за постигане на очакваните резултати от ученето ;
4. насочване на ученика към усвояване на техники за индивидуално и групово учене .

Основното изискване към учителя е да създаде необходимите условия, стимулиращи “вътрешната” мотивация на ученика за самоактуализация и самореализация, както в обучението, така и в общуването.

Рефлексивността е способността за осъзнаване на собственото поведение т.е. тя е психичното свойство, което позволява на индивида да осъзнава субективността на отношението “субект-обект” в дейността или в общуването, както и да проявява субективно отношение към понятия от рода на личностен смисъл, смислова установка, ценностна ориентация, личностна позиция и др.

Принципът за рефлексивност в обучението се основава на постулата, че “при всеки съзнателен познавателен акт се осъществява двуединно отражение – на субекта и обекта” т.е. от субектите на обучението се изисква не само осъзнат стремеж към знания за външния свят, а и осъзнат стремеж към знания за собственото “Аз”.

Целта е да се активизират прояви на рефлексия в процеса на обучение и общуване и чрез получените личностни знания, осъзнати отношения, самооценки и пр. да се обогатят ценностно-смысловата сфера и съдържанието на “Аз-концепцията” на ученика.

Толерантността се определя като “активна позиция, формирана на основата на признаването на универсалните права и основните свободи на човека”. “Толерантността означава зачитане, приемане и правилно оценяване на многообразието от култури в съвременния свят и на всички форми и начини за проява на човешка същност.”. Толерантността е фактора свързващ индивида с традициите, с нормите, с културата и стои в основата на равноправието между хората.

В психологията толерантността е човешка добродетел, нравствена ценност, социално-психологическа характеристика на взаимодействащи индивиди, свойство на личността, ценностно отношение т.е. тя е ценен и сложен психологичен феномен с много измерения, форми и степени.

Основни форми на толерантността са толерантността към себе си /самоуважение и самоприемане / и междуличностна толерантност / уважение, признание, зачитане правата и свободите на другите хора /.

Измеренията за междуличностна толерантност са :

- признание и приемане на индивида ;

- признание на ценността на “Другия”;

- конструктивно взаимодействие с “другомислещи” събеседници т.е. аргументирано отстояване на собствено мнение, без да отнемаме това право и на “Другите”;

- деклариране на търпимост към качествата и позициите на другите хора .

Принципът за толерантността се основава на диалогичната природа на човешкото мислене. Диалогът е дълбоко личностно явление, при което се осъществява взаимодействие между равноценни и равноправни индивиди, доброволно встъпили в комуникация, едновременно получаващи и изпращащи информация .

Принципът за толерантност в обучението изисква осъществяването на равностоен и равноценен диалог / полилог /, като преди всичко се изисква и проява на голяма доза педагогическа толерантност, което означава :

- безусловно приемане и стремеж към разбиране от учителя на индивидуалните мнения и оценки на учениците в конкретни педагогически и житейски ситуации ;

- създаване на условия за осъществяване и развитие на сътрудничество между

учениците, основано на взаимно доверие, емпатийно разбиране и приемане ;

- обсъждане и положително приемане на актуални прояви на толерантност, възникнали в хода на учебната дейност и свързаното с нея общуване ;

- отказ на учителя от всички форми на наказание в обучението / аверсивен контрол / .

Целта е да се обогати ценностно-смиловата сфера на личността на ученика и да се утвърди толерантността като основно качество в неговия характер. По този начин, прилагайки принципът за толерантност, ние можем да се научим да живеем заедно и едновременно с това да бъдем самите себе си.

В рамките на рефлексивния подход принципът за толерантност изисква активизиране на диалоговата рефлексия и съвместяване на различни гледни точки при решаване на възникващите проблеми.

Така разгледаните четири признака на рефлексивния подход очертават целевата ориентация на обучението. Чрез целите и принципите избраната идеална цел е постижима чрез:

1. утвърждаване на активността, съзнателността, рефлексивността и толерантността като ценни качества на личността ;
2. създаване на благоприятни условия за активизиране на основните типове рефлексия на ученика ;
3. обогатяване ценностно-смиловата сфера и съдържанието на "Аз-концепцията" на личността .

Рефлексивният подход целеполага ученика като самоактуализираща се и самореализираща се личност. За доближаване до тази идеална педагогическа цел се разчита на изявата на рефлексивния потенциал на учениците и учителите при съобразяване с четирите основни принципа в обучението: за активност, за съзнателност, за рефлексивност и за толерантност.

Технологията в обучението е проект за последователност от процеси за реализиране на предварително определени педагогически цели в рамките на една организационна форма за строго определено време. Този проект описва системата от “инструменти” / процедури, методи и средства /, необходими за превеждане на субектите от диагностично начално състояние към бъдещо състояние, като резултатите от приложението на технологиите – личностни качества, отношения, знания и умения на ученика – също могат да се диагностицират точно.

Целите, които се стреми да постигне ефективната технология, са диагностични т.е. те дават пълна представа за очакваните крайни, вероятностни резултати, като позволяват тези резултати да се измерват и оценяват съвсем точно.

Субектите, които реализират технологията, са учителят и ученикът. Акцентът в технологията се поставя върху проектирането на етапите на обучението и на обратната връзка между субектите или контрола т.е. технологията е изградена от два блока – **процесуален**

/ проект на процеса / и
контролен
/ проект на контрола /.

В процесуалния блок приоритетни са мисловните и емоционално-волевите психични процеси в обучението, актуализиращи следните видове рефлексии :

- **личностна** – когато се активизират процесите самоопределяне, мотивация за самоусъвършенстване, целеобразуване, планиране, антиципиране /предварително признаване на дадено твърдение за истинно / и преживяване ;
- **интелектуалната** / рефлексията върху собствената познавателна дейност / и

праксиологическата /рефлексията върху приложението на знанията / - когато се активизират процесите проблематизиране и решаване на проблема ;

- **диалогова** – когато при общуване се актуализират процесите емпатия /съпреживяване/ и рефлексивно слушане.

В контролния блок на рефлексивната технология се планират два равностойни процеса, свързани с преднамереното внимание, а именно :

- “**външен**” **контрол** - осъществява се от учителя или от учениците в хода на обучението ;
- “**вътрешен**” **контрол т.нар. самоконтрол** – осъществява се от субекта / учител, ученик / като взаимодействие със себе си, насочено към осъзнаване и разбиране на принципите за организация и ефективно изпълнение на собствената дейност.

В зависимост от избрания процес / обекта на моделиране / има следните видове технологии: образователни, информационни, игрови, възпитателни, технологии на обучение, на преподаване, на учене, на управление, и др.

Когато принципите на рефлексивния подход се прилагат в проекти, съобразно спецификата на обучението по конкретни учебни предмети, говорим за рефлексивни технологии в обучението, респективно за рефлексивен контрол.

Рефлексивният контрол е вътрешен контрол, при който субекта проследява и преценява ефективността на приложения способ / под формата на модел, схема, алгоритъм, сценарии и др. / в дейността или в общуването.

Децентрацията / преодоляването на собствената егоцентрична позиция и възприемането на “чуждата” гледна точка / и емпатията / съпреживяването / са най-важните механизми на рефлексивния контрол, от които зависи успеха на междуличностното познание и на общуването като цяло.

Съществуват още няколко вида контрол :

- **контрол на резултата** - отчитащ доколко продуктивно и качествено е изпълнено заданието. Този контрол има смисъл, ако се съпътства от контрол по процеса т.е. действията, които са довели до грешни ходове или до желани резултати ;

- **неадаптивен контрол** - протича в строго определено място, в строга последователност, по модела на учебния материал от учебен курс, по конкретен раздел или по конкретна тема ;
- **адаптивен контрол** – осъществява се в динамика, според получения от ученика отговор при решаването на всяка избрана от него учебна задача, включена в “сборник” от задачи съставени по модела на учебния процес ;
- **предварителен контрол** – провежда се непосредствено преди прилагането на технологичния контрол. Този контрол има за цел да диагностицира актуалното равнище на активност, съзнателност, рефлексивност и толерантност на учащия, способността му за рефлексия или съдържанието на неговата “Аз-концепция”;
- **текущ контрол** - провежда се системно в хода на обучението, проектирано за определен период от учебно време, като чрез него се установяват най-типичните затруднения и характерните пропуски на учениците ;
- **заключителен контрол** - провежда се в края на учебното време, предвидено за реализиране на рефлексивната технология. Този контрол цели да провери съответствието между зададените основни цели и получените резултати .

Ефективността на всяка технология в сферата на образованието зависи от избрания набор от инструменти – методи /предписанието за поетапно разгръщане на условно особена единица от процеса на обучение в съответствие с определена педагогическа цел/ и средства /онези “посредници”, които “субекта поставя между себе си и обекта “ при взаимодействието си с него/, подходящи за реализиране на системата от набелязани цели.

Съществуват специфични средства на обучение т.нар .рефлексивни средства, които играят важна роля за активизиране на рефлексията на субектите, когато последните са включени в съвместна мислене-дейност и в мислене-комуникация. Подходящи за рефлексивната технология са методите:

- **допитване** / интервюиране-пряка вербална комуникация “тук и сега” и анкетиране-опростено допитване, като анкетиращия може и да отсъства / - диалогичен метод между две лица-питащо и отговарящо;
- **“SWOT” – анализ** – метод, който изисква от субекта да изгради обективна представа за моментното си състояние, като анализира силните и слабите си страни, като идентифицира и категоризира всички фактори, определящи ефективността на предстоящата или на току-що изпълнената задача ;
- **цели – задачи – приоритети** – метод, изискващ от учащия да формулира цели и

задачи, да преценява реалните си възможности за постигане на тези цели, да сравнява своите задачи и приоритети с тези, формулирани от партньорите ;

- **оценка на последиците** / плюсове, минуси, рискове / – метод, поставящ акцент върху изследвания на вероятните последствия от изпълнението на определена задача ;
- **сократовска беседа** – диалогичен метод за извеждане на ново знание т.е. учителя обучава учениците не да учат истината, а да учат за пътя, по който сами могат да я намерят – истината се ражда в диалога.;
- **обратен диалог** – метод, който изисква от учениците да обменят информация помежду си чрез система от въпроси, свързани с проблем или подпроблем по определена тема от учебното съдържание ;
- **дискусия, обсъждане** – своеобразна размяна на мнения и идеи в рамките на дадена тема, за да се постигне по-голяма яснота и по-задълбочено познание;
- **учебен експеримент** – метод за изучаване на обекти в контролируеми условия и др.

Подходящи за реализиране на рефлексивната технология са методите:

- **допитване / интервюиране и анкетиране** – информацията която получава учителя може да се използва за диагностика на заявени интереси, предпочитания, личностни качества и пр. ;
- **тестиране** – метод за диагностика в обучението т.к. може да предостави надеждна информация за равнището на постижения на ученика или за личностните му качества ;
- **самооценяване и взаимно оценяване** – методи, изискващи от учещите да сравняват използвани способности на работа или получени постижения с предварително определени критерии и показатели и др.

Рефлексията над собствения ни професионален опит формира у нас дълбоката увереност, че обучението по природонаучните учебни предмети се нуждае от повече подходи и от разнообразни варианти на образователни технологии т.к. съвременният образователен процес изисква богатство от творчески идеи и многообразие от способности за самоактуализация на личността както на Ученика, така и на неговия Учител.

Когато се активизират няколко типа рефлексия / личностна, интелектуална, диалогова / , това не само позволява на субекта да осъзнава и контролира по-успешно своето

цялостно поведение и детайлите му, но съществува и реална предпоставка за възникването на нов тип рефлексия – праксиологическата рефлексия, която е активно опосредняване на умствените действия чрез целенасочено прилагане на подходящи инструментални средства – схеми, записи, действащи модели и макети.

Всяко теоретично знание трябва да се осмисля не само в абстрактно-познавателен план / “какво?” и “защо?"/, но и в приложно-практичен план / “за каква?” и “как може да се използва наученото?"/. Ако познавателните задачи и мисленето изобщо се организират предварително съобразно структурата на практическите задачи, то това мислене се формира още отначало като праксиологическа рефлексия.

Праксиологическата рефлексия се проявява като целенасочена саморегулация – чрез изработване и прилагане на програми и средства за самоконтрол, за насочване и управление на поведението. В обучението праксиологическата рефлексия се проявява като важна съставка на учебната дейност, при която усвояването на знанията възпроизвежда модела или на тяхното откриване, или на тяхното практическо приложение.

Когато индивида отчита индивидуално-личностните особености на събеседника си, следователно преценява вероятните му реакции, и съобразно тях подбира най-адекватните действия, средства и въздействия за своя и общия успех, то тогава диалоговата рефлексия прераства и в праксиологическа.

Праксиологическата рефлексия се проявява и като умение на субекта да търси и намира приложение, поле за изява и реализация на своите опознати способности, възможности и знания. Забележително е, че когато даден субект се затрудни при решаването на конкретна задача, той съумява да мобилизира, организира и реализира своя лични потенциал от знания, умения и възможности съобразно конкретните особености и изисквания на заданието.

В най-чист вид праксиологическата рефлексия се проявява и реализира когато субектът не само успее логически да преобразува своите знания, умения и възможности така, че те точно и конкретно да отговарят на изискванията на задачата, но и да разкриват в максимална степен неговия индивидуален потенциал и възможности.

Общата посока на психологическото осмисляне на цялостния и разнообразно протичащ процес на училищно обучение и възпитание може по-пълно да се набележи, ако във всички класове и по всички предмети учителите по-често задават на учениците си въпроси от вида:

- За какво, къде и как може да ти послужи това умение или знание?
- Как може да се използва това знание или умение в твоята практика и в практиката на останалите?
- Как може това действие или занимание да се направи не само добре, а още по-добре?
- Какво още е необходимо да знаеш и да умееш, за да постигнеш максимално задоволителни резултати? и др. и съвместно с тях да търси правилните отговори.

Освен това всеки учител трябва да е настроен и достатъчно компетентен за да даде смислено-конкретизирани и убедителни отговори на учениците си на евентуални въпроси от типа:

- За какво ще ми послужи това знание или умение?
- Как мога да го използвам в бъдеще?
- Къде и кога мога да го приложа на практика?

Самия стил на диалогично построена съвместна работа, и съдържанието на самия диалог – разкриването на практическия смисъл на усвоеното, са важни съставляващи

на рефлексивния подход в обучението и възпитанието на децата.

Според философията рефлексията е самопознание за вътрешния строеж и специфика на духовния свят на човека, принцип на мислене, насочващ към осъзнаване на собствените пропуски и форми на действие, предметно разглеждане на самото знание, критичен анализ на съдържанието и методите на познание.

Рефлексивните способности откриват пред човека възможност до се самоопознава и самооценява, да осмисля и преценява собствената си дейност, съзнанието, поведението, общуването си с околните, следователно да взема правилни решения и да прави разумни избори.

Рефлексивният подход в обучението и възпитанието на децата цели да създаде необходимите условия за обогатяване на “Аз-концепцията” на учениците и да подпомогне саморазвитието на тяхната “Аз-ефективност”, като акцентира върху рефлексивния потенциал на субектите в обучението / учител и ученик / и като разглежда ученика като самоактуализираща се и саморегулираща се личност .